

Újvári Edit: Jelenkorunk jelképei - recenzió

A gyors változások és a társadalmi mobilitások keretei között a jelrendszerek korábbi korszakoknál gyorsabb, látványosabb átalakulásai, átértelmeződései zajlanak, amelyben akár régebbi történeti korszakok jelrendszerei is új jelentéssel telítődhetnek, vagy akár töredékességükben átértékelődhetnek. Emellett távoli kultúrák hatásai is érvényesülhetnek – sok esetben felszínesen, szervesetlenül, de jól érzékelhető jelhasználatokban. Mindez erőteljesen érvényesül Magyarországon a rendszerváltozás, az Európai Unió csatlakozás, a globalizációs tendenciák következtében. Bár mindannyian érzékeljük e változásokat, a társadalomtudósok arra is kísérletet tesznek, hogy ezeket az összetett folyamatokat meghatározzák, rendszerezék, elemezzék.

Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor a Loisir Kiadónál ez évben megjelent *A mindennapi élet jelrendszereiről – Szocio-szemiotikai tanulmányok* című tanulmánykötetében olyan, az utóbbi évtizedben készült írásaikat tették közzé, amelyekben éppen jelenünk társadalmának bizonyos, szemiotikai tekintetben megragadható jelenségeire fókuszálnak. Az MTA Szociológiai Kutatóintézetének keretei között végzett kutatásaik tehát – eddigi munkásságuk következetes folytatásaként és újabb egységeként – a saját társadalom vizsgálatára összpontosulnak, melyekből húsz tanulmányt válogattak be a kötetbe.

Tanulmányaik közül néhány elméleti irányultságú, amelyekből kirajzolódik egy következetes kutatói attitűd, amely szerint önmagunk, társadalmunk működésének megértése, „a saját társadalom kulturális antropológiai-szociológiai vizsgálata” a fő törekvésük. Ebben kulcsfogalomként emelik a szimbólumot és annak használatát, alkotását, azaz a szimbolizációt, amely minden társadalmi és kulturális jelenséget áthat, ezért a társadalom-elemzés meghatározó eszközének bizonyul. *A Fejükre estek-e az istenek? avagy Emergencia és szimbólum* című tanulmányukban olvashatjuk: „a szimbólum a társadalom kutatásának alapegysége.” A szimbólum elméleti meghatározásaiból (elsősorban a *Szimbólumelemzés a saját társadalom antropológiai kutatásában*, valamint *A szimbólum arcai* című tanulmányokból) egyértelműen kiderül, hogy a szerzők a kulturális antropológia számos irányzatában, de mindenekelőtt a 20. század második felében domináns, Victor Turner és Clifford Geertz nevével fémjelzett szimbolikus antropológiai irányzatban körvonalazódó szimbólumfogalom mentén, a kutatási témául választott jelenkor társadalmi folyamatait, mindennapi jelenségeit az olvasatok és interpretációk módszertanával kívánják felfejteni. Ugyanakkor a szimbólumvilág – mint a Peirce-i szemiotika társadalmi közmegegyezésből származtatott jelcsoportja – a szocio-szemiotikai vizsgálatok számára is kiváló terepnek bizonyul,

hiszen a jelenkori, dinamikusan változó társadalomban jól megragadhatóak a tárgyakhoz, a nemzettudathoz, a modern mitológiákhoz, a vizualitás világában egyre dominánsabb dinamikus képekhez, az utca „beszédéhez” stb. kötődő jelentésváltozások, amelyek mögött az elemzések meg tudják ragadni a mindenkori társadalmi kontextust, azaz a pragmatikai dimenziót.

A szerzők konkrét témákra koncentráló, empirikus kutatásokat követő elemzéseire mindvégig jellemző a szimbólum-jelentések soktényezős voltának hangsúlyozása, a lehetséges értelmezési keretek egyidejű érvényességének elismerése – amely a társadalomtudományi kutatások, a kvalitatív módszertanok specifikuma. A szerzők a társadalomtudományi – köztük a kulturális antropológiai – iskolák, irányzatok, elméletek pluralitását hangsúlyozzák, amelyeket nem egymást kizáró, hanem különböző, de egyaránt érvényes elméleti keretként és módszertanként is lehet alkalmazni. Az „olvasatok szintézise” a cél, amelyhez számos eltérő irányzat elméleti eredménye, módszertana hozzájárulhat, az evolucionista Leslie White szimbólumkonceptiója éppúgy, mint Clifford Geertz interpretatív módszertana. Az elemzéseikben megnyilvánuló rugalmas elméleti kereteket jelzi, hogy a *Globalizáció, individualizáció, modernizáció, urbanizáció és lakásmód Magyarországon* című tanulmányuk tárgyszimbolika-elemzéseiben a Richard Dawkins-tól eredő kulturális mém-fogalmat is alkalmazzák. A strukturalizmusból ismert, bináris oppozíciókon alapuló rendszer szolgáltat elméleti keretet Az *utazás, mint szociális státuszbeli változás szemiotikai jelei* című tanulmányukban a szociális státuszváltás vizuális jeleinek elemzése számára, többek között a rend-rendetlenség, a bőség-hiány, a kényelem-kényelmetlenség, az exkluzivitás-tömeglét ellentétpárjai mentén.

A tanulmányokban (különösen a *Tárgyak szimbolikája* és a *Modern mitológiák, A humor a kulturális antropológiában* című írásokban) nyomon követhető a témák feldolgozási módszertana, a sokoldalú megközelítés, a rendszerezés és kategorizálás alapossága, majd erre épülve az értelmezés, a jelenségek elemzése. A hivatkozott tipologizáló rendszert, átvétel esetén (pl. Claude Lévi-Strauss gasztroszemiotikai elemzési hálóját A *gasztronómiai érdeklődés szociokulturális okai, szemiotikai jelei* c. tanulmányban), az elemzett témának megfelelően tovább gazdagítják. A *Múzeumi katalógusok – a közelmúlt arcai* és a *Magyarság-szimbólumok idegenforgalmi kiadványok tükrében* című tanulmányaikban a történettudat, országkép-imázs változásait, a közelmúltban történő hangsúlyeltolódásait a kiállítási installációk, a kép- és szöveg-elemek összehasonlító analízisei során bontják ki.

Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor tanulmánykötete – tematikájából és kutatási módszertanának interdiszciplináris jellegéből adódóan – a szemiotika, a kulturális antropológia, a művelődésszociológia, valamint az egyes elemzések konkrét tematikája (turisztika, reklám-marketing stb.) révén a felsőoktatás társadalomtudományi képzéseinek számos területén jól alkalmazható munka, megkerülhetetlen szakirodalom. Külön kiemelném az ELTE BTK kulturális antropológia képzés keretei között, 1996–2000 között zajló műhelymunka bemutatását. A *Modern mitológiák* című tanulmány ugyanis oktatásmódszertani tekintetben is tanulságos, hiszen az ismertetett programban a felsőoktatásban célravezető aktivizáló pedagógiai módszert (a hallgatók önálló témaválasztását, adatgyűjtését, feldolgozását és prezentációját) a tudományos eredményekből kiinduló elméleti bevezetés, a mitológia-kutatásokra épülő definiálási folyamat, és a jellegzetes mitikus szüzsék, típusok meghatározása, valamint a tradicionális és a modern kultúra mögött meghúzódó egyetemes emberi jelenségekre történő rávilágítás alapozza meg. Rendkívül ösztönző az a megközelítés, amely a modern mitológiák műhelymunka keretében történő vizsgálatában egyszerre oldja meg a jelenre koncentrált és a hagyományok továbbélésének kutatását, az általános emberi és a jelen specifikumainak egymásra vetítését, és mindennek során

a szaktudományi elméleti alapok (definiálás, kategorizálás) áttekintését egyéni tapasztalatokkal és kutatómunkával ötvözi.

A tanulmányokat általában szakirodalmi lista zárja, amelynek segítségével a szövegek hivatkozásai visszakereshetőek; egyedül az elsőként 2002-ben a *Jelbeszéd az életünk 2.* kötetben közölt *Szimbólumelemzés a saját társadalom antropológiai kutatásában* című tanulmány végéről hiányzik a szakirodalmi lista, és ezáltal a hivatkozási rend (amely az első megjelenésnél természetesen megtalálható).

Az emberi kultúra folyamatosan jelenlévő, ugyanakkor állandóan átalakuló folyamatainak elemzése önmagunk megértéséhez is közelebb visz. Ezért a korunk társadalom-szemiotikai jelenségei, folyamatai iránt érdeklődő olvasók számára is tanulságos, izgalmas olvasmánynak bizonyul Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor új kötete!

Újvári Edit